

ББК ТЗ (4УКР)6-56

**ПОВСЯКДЕННІСТЬ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УСРР
У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД:
ВІТЧИЗНЯНИЙ ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ВИМІР**

О. Ю. Сучкова

АНОТАЦІЯ

У роботі аналізується радянська та сучасна українська історіографія історії повсякденного життя єврейського населення Радянської України у міжвоєнну добу. Досліджуються різні концепції щодо методів, процесу втілення у життя і результатів коренізаційної політики, радянзації національних меншин УСРР взагалі та єврейської зокрема, відображення цих результатів у щоденному житті етнічної громади.

Ключові слова: євреї, УСРР, історіографія, повсякденність, коренізація, радянська, етнополітика, національні меншини, етнічні громади, антисемітизм.

Досвід розбудови держави в Радянському Союзі у міжвоєнні роки свідчить, що в обставинах постійної державної стандартизації ознак буття різних етнічних і соціальних складових суспільства, національні меншини зберігали великий потенціал етнозбереження. Його підоснови криються саме в буденності, тому що етнічна історія за своєю суттю консервативна. Актуальність дослідження повсякденного життя єврейського населення Радянської України в 1920-х–1930-х роках не викликає сумнівів, оскільки ані радянська, ані сучасна вітчизняна наука донедавна не розробляла проблеми повсякденності, зокрема в їх етнічному вимірі. Цей напрямок наукових досліджень є відносно новим.

Метою нашої статті є аналіз вітчизняної історіографії, починаючи з 1920-х рр. і до сьогодні, з проблеми повсякденного життя єврейського населення в Радянській Україні міжвоєнної доби.

У роботах представників партійно-радянського проводу УСРР В. Затонського, Е. Квірінга, С. Косіора, Д. Лебеда, П. Постишева, М. Скрипника, А. Хвилі, Н. Черлюнчакевича, В. Чубаря, О. Шліхтера, О. Шумського та інших насамперед трактувалися доктринальні засади національної політики в Радянській Україні, розкривались економічні та соціальні обставини запровадження етнополітики стосовно тих чи інших етнічних громад [1]. У своїх виступах і публікаціях вони вимушено звертались до проблем етнічних громад, порівнюючи злиденне життя національних меншин у дорадянську добу та їхнє піднесення за радянських часів, фактично унаочнювали і коментували процес радянзації.

Найбільше інформації з повсякденного життя етнічних громад міститься в публікаціях керівників Центральної комісії національних меншин при ВУЦВК та її секцій: А. Буценка, М. Василенка, І. Гафтеля, А. Гітлянського, А. Глинського, Я. Кантора, Д. Маца, С. Ялі та інших, які були безпосередньо причетні до здійснення етнополітики в Радянській Україні [2].

Голова єврейської секції ЦКНМ Давид Мац, зокрема займався проблемою пошуку соціально-економічних перспектив єврейського містечка, що надзвичайно гостро позначилася на повсякденному житті сотень тисяч людей цілої низки регіонів України та Білорусі. Так, у статті 1932 р. «Єврейське містечко тепер (За попередніми даними вибіркового обстеження)» Д. Мац наголошував, що в контексті індустріалізації відбулася докорінна перебудова соціальної структури штетла [3]. За рахунок відходу чоло-

віків у промислові центри населення єврейських містечок зменшилося у порівнянні з 1926 р. на 31,4 %. За рахунок трудових доходів існували 92,6 % мешканців містечок, лише 4,5 % становили нетрудові елементи, 0,1 % складали безробітні, 3 % займалися торгівлею. 38 % були кустарями, з яких 48,8 % – кооперовані. 51 % самодіяльних становили наймані працівники, 49,5 % були службовцями. Отже, вирішення проблеми єврейського містечка хоча б у загальних рисах було одним з пріоритетних напрямків діяльності місцевих і республіканських органів влади.

Надбання власне історичної науки в 1920-ті рр. виглядали досить скромно. Це відображало складні суперечливі процеси в середині наукового середовища, а також теоретико-методологічну строкатість історичних досліджень, активну розбудову міждисциплінарних історичних і краєзнавчих студій, що знайшло свій вияв у заснуванні низки науково-дослідних установ і структур, таких як: Єврейська (жидівська) (пізніше – Гебраїстична) історико-археографічна комісія (1919 р.), Всеукраїнська Асоціація сходознавства (1925 р.), Науково-дослідна кафедра єврейської культури (1928 р.), Інститут єврейської (пролетарської) культури (1929 р.), Комісія національних питань (Комісія нацменшин) (1929 р.) тощо.

Окремі проблеми минувшини національних меншин України розробляли співробітники Всеукраїнської Академії Наук України А. Кримський, Н. Полонська-Василенко, М. Жуковський, М. Карачківський та інші. Регіональні аспекти історії єврейської меншини активно досліджував співробітник Одеської комісії краєзнавства ВУАН Саул Якович Боровий, який, зокрема, в 1925 – 1926 рр. написав «Нариси з історії єврейської книги на Україні» в двох частинах [4].

У 1925 р. була заснована Етнографічна (Етнографічно-фольклорна) комісія, а в 1928 р. – в її складі – Кабінет для вивчення національних меншостей, що повинен був досліджувати історію, демографію, соціальну структуру та економічний розвиток етнічних громад. Умови створення та діяльності підрозділу визначила постанова Історико-філологічного відділення від 28 січня 1929 р. А 19 лютого 1932 р. Президія ВУАН прийняла рішення про заснування Інституту національного питання, до якого як складова частина передавався Кабінет для вивчення національних меншостей. Так, Н. Дмитрук підготував ґрунтовну роботу про національні меншини Волині, зокрема, й про життя євреїв у цьому регіоні [5]. Однак, очікуваного піднесення історичних та історико-етнографічних досліджень не сталося, бо протягом 1920-х рр. науково-дослідні установи ВУАН працювали в умовах хронічного недофінансування.

Вже в 1930–1941 рр. відбулись найбільш продуктивні фольклорні, демографічні та етнологічні експедиції у місцях розселення євреїв. Наслідки польових досліджень – вагомі й суттєві, однак лише незначна частка зібраних матеріалів була опрацьована та введена до наукового обігу. Більшість польових матеріалів з часом осіла в архівах або була цілковито втрачена для науки, що мало вкрай негативні наслідки, бо соціально-економічні та етнокультурні проекти більшовиків втілювались в етнічному середовищі без опертя на наукові знання.

Ще однією перешкодою на шляху до оприлюднення праць співробітників ВУАН в 1920-ті рр. стала їхня теоретико-методологічна невідповідність панівній державній доктрині. Передусім, це стосувалося науковців, методологічні підходи та світогляд яких формувалися ще в дореволюційну добу. Вони так і не змогли інтегруватися до «марксистсько-ленінської історичної школи». Інша проблема полягала в тому, що переважна більшість дослідників, не вірячи в те, що можна фахово зафіксувати етнокультурні типи та повсякденне життя етнічних громад України, зокрема єврейської меншини, вже наприкінці 1920-х рр. працювала формально, лише закарбовуючи штучні більшовицькі схеми.

Наприкінці 1920-х рр. в Україні відчувалось посилення антисемітських настроїв.

Радянська влада намагалась боротися з проявами побутового антисемітизму, випускаючи роз'яснювальну літературу з цього приводу. Однією з перших робіт на цю тему була книга «Антисемітизм – зброя наших ворогів» Д. Бурменко-Ортенберга [6]. Вона написана у популярній формі запитань і відповідей, не переобтяжена фактичним матеріалом. На головне запитання книги: «Хто наші вороги?» автор дає вичерпну відповідь, називаючи цілі групи ворогів: від білогвардійців до непманів, але зазначає: «Не євреї наші вороги. Наш класовий ворог – це, насамперед, світова буржуазія» [7].

У 1929 р. Павло Канцелярський опублікував працю «Радянська влада і єврейське населення в СРСР», яка від вступу «Антисемітизм – зброя контрреволюції» до висновку «Треба дати відсіч антисемітській агітації» присвячена проблемам ставлення до євреїв [8]. Автор розглядає причини тогочасного антисемітизму в середовищі службовців, студентів вищих навчальних закладів, робітників і закликає дати антисемітизму рішучу відсіч: «не можна допустити, щоб у середовище трударів вносилися національна ворожнеча, бо це послаблює робітничий клас і його диктатуру» [9].

Найбільш ґрунтовним дослідженням тих часів, в якому різнобічно вивчались проблеми антисемітизму, на наш погляд, була праця Ю. Ларіна «Євреї і антисемітизм в СРСР» [10]. Книга дає політичний та економічний аналіз змін як у самому єврейському населенні, так і в тих об'єктивних причинах, які підготовували антисемітизм. Починаючи від дорадянського антисемітизму, автор розглядає антисемітизм інтелігентський і міської буржуазії як зброю конкуренції і метод буржуазного впливу на пролетаріат, а антисемітизм серед робітничого класу – як засіб замаскованої мобілізації проти радянської влади. Крім того, окремо йдеться про антисемітизм на селі та єврейське землеробство: організацію переходу до землеробства, склад переселенців, типи господарства, його особливості тощо. Автор, будучи впевнений у необхідності подолання антисемітських настроїв на теренах країни, пропонує шляхи і методи подолання антисемітизму. Книга, хоча і не позбавлена характерної для того часу тенденційності та заангажованості, є серйозним історичним дослідженням з історії антисемітизму в СРСР 1920-х рр.

Отже, протягом 1920-х рр. склалася велика диспропорція в опрацюванні та тлумаченні повсякденного життя етнічних громад України, зокрема єврейської, на користь агітаційно-пропагандистської і політичної літератури. В такого роду роботах не відображались щоденні проблеми національних меншин, не аналізувались шляхи вирішення цих проблем, а лише підтверджувалась певні політичні доктрини. Однак, у цей час роботи союзних радянсько-партійних та українських функціонерів були ще доволі критичні в своїх оцінках і порушували широке коло проблемних питань, зокрема щодо втілення в життя коренізації в середовищі національних меншин, особливості їхньої радянзації. Одночасно суто наукова література фактично епізодична. Академічні науковці не бажали займатись занадто гострими проблемами сучасності, при тому, що більшовицький уряд насправді був незацікавлений в їхній науковій розробці.

Означені тенденції в розвитку радянської історіографії посилились в 1930-ті рр. Всеосяжність партійного ідеологічного тиску призвела до критичного погіршення умов науково-дослідної роботи. Як зазначає Л. Якубова, «замовне загострення ідеологічного галасу навкруг задоволення потреб етнічних меншин відбулося 1933 р. у зв'язку з політичним убивством М.Скрипника і кампанією виправлення «перекручень» попередньої діяльності Народного комісаріату освіти («насильницької українзації та дерусифікації») [11]. В статтях представників українського керівництва В. Затонського, М. Хвилі, М. Попова, О. Шліхтера та інших практика і теорія попереднього етапу національно-культурної політики в УСРР проголошувалася витвором «націона-

лістичної фантазії М. Скрипника». Таким чином, поступово зникає з політичної літератури сам термін «коренізація».

1930-ті рр. виявилися вкрай несприятливими для розвитку науки. Етнічні якості інтерпретувалися як минуще і ефемерне, тому вважалося за доцільне вивчати не специфічні лінії розвитку окремих унікальних культур, а їх універсальні стадії. Реорганізація академічних підрозділів і кадрові перестановки привели українську науку до глибокої кризи. Лише серед єврейського населення проводились польові дослідження (до 1941 р.). Через кадрові чистки, політичні репресії та жорстоку цензуру не побачила світ жодна із запланованих збірок, зокрема Кабінету нацменшин – «Національні меншості Радянської України», що відрецензована професором А. Познанським у квітні 1931 р., збірка «Народи ССРСР» (1930 р.), черговий номер журналу «За сто літ» (1931 р.) та інші.

Таким чином, останні серйозні наукові роботи побачили світ на початку 1930-х рр. Серед них монографія А. Гіршфельда «Міграційні процеси в Україні (в світлі перепису 1926 р.)» [12]. Широкий спектр демографічних, соціально-економічних та інших особливостей єврейських громад досліджувався в роботах Л. Зінгера «Еврейское население СССР», «Еврейское население в Советском Союзе. Статистико-экономический обзор», «Национальный состав пролетариата в СССР» [13]. Серед найбільш помітних праць з так званої містечкової проблеми слід відзначити книгу на їдиші Гершнбойма «Щедрін, а штетл ін реконструктивн період» (1931 р.). Декілька інформативних досліджень з цієї проблематики опублікували І. Вейцблїт і М. Кіпер [14]. Матеріали з повсякденного життя євреїв містить також праця колишнього співробітника ЦКНМ Якова Кантора «Национальное строительство среди евреев в СССР» (1934 р.) [15].

Вагомий внесок у дослідження повсякденності єврейського населення в українських землях зробив І. Вейцблїт своєю роботою «Рух єврейської людності на Україні періоду 1897–1926 років» (1930 р.), яку він здійснив в Інституті єврейської культури при ВУАН [16]. Праця була написана на широкому статистичному матеріалі, з використанням найсучасніших статистико-демографічних методик. І. Вейцблїт навів список 530 населених пунктів із зазначенням кількості людності за 1897, 1920, 1923 і 1926 роки. В монографії – авторські розвідки з демографії українського єврейства, концепція формування соціально-демографічної структури єврейської громади, а також аналіз перспектив її демографічного і економічного відтворення. Хоча книга І. Вейцблїта була написана під визначальним впливом марксистської ідеології, не позбавлена деяких ідеологічних штампів, тим не менш вона мала високий науковий потенціал, розкривала проблеми демографічного і соціально-економічного життя українського єврейства. Ця монографія стала останнім комплексним ґрунтовним дослідженням з обраної проблематики.

Отже, в результаті аналізу переписів були визначені основні зміни у складі етнічних груп населення України в цілому та євреїв зокрема, міграційні процеси серед єврейської меншини, процеси асиміляції та урбанізації. Автори робіт правильно пояснювали явища, які відбувались серед національних меншин, соціально-економічною та національною політикою радянської влади.

Публікація «Краткого курса истории ВКП(б)» розмежувала етапи в історіографії проблеми. Наступний етап хронологічно охоплює кінець 1930-х – першу половину 1980-х рр. На довгі десятиліття як предмет дослідження національні меншини зникли зі сторінок монографій та періодичних наукових видань. В цей період окремі аспекти історії етнічних громад міжвоєнної доби розглядалися в контексті загальної історії Радянської України. У цей час дослідники розробили періодизацію історії 1920 – 1930-х рр., сформували концепцію відбудовчого періоду, соціалістичної реконструкції,

індустріалізації та колективізації, в контексті яких розглядався перехід національних меншин до соціалізму. Величезну частку історичної літератури склали праці з теорії і практики здійснення національної політики в Радянському Союзі. На цьому фоні виглядають виключенням науково-популярні праці Л. Зінгера на їдиші «Дос банайте фолк» (1941 р.) та «Дос уфгерихте фолк» (1948 р.), які автор узагальнив згодом у дисертації «Социально-экономические основы разрешения еврейского вопроса в СССР».

Етнографи в своїх роботах унаочнили радикальні зміни, що були викликані системними заходами радянської влади впродовж міжвоєнних років у традиційній матеріальній і духовній культурі етнічних громад. Широко відомими стали роботи В. Наулка «Етнічний склад населення Української РСР. Статистико-картографічне дослідження» та «Развитие межэтнических связей на Украине (Историко-этнографический очерк)», Ю. Іванової «Особенности формирования хозяйственного комплекса многонационального района Приазовья» [17]. В. Вовк і В. Яненко проаналізували культурно-освітню роботу в середовищі національних меншин у першій половині 1920-х рр. [18]. Не зважаючи на те, що 1960 – 80-ті рр. стали часом плідного дослідження традиційної культури українців, греків, болгар і гагаузів, табуйованими залишались проблеми історії та культури євреїв, поляків і німців.

Узагальнюючі та досить кваліфіковані й ґрунтовні спостереження та висновки містяться в колективній праці московських соціологів «Социально-культурный облик советских наций (По материалам этносоциологического исследования)» [19]. Основною проблемою роботи стало дослідження процесу створення однотипної соціальної структури радянських націй і методів її досягнення в СРСР. Нівеляція соціальної структури національних меншин розглядалась більшовиками як основа затвердження фактичної рівності етносів. Замість різноманітних майнових і станових груп, які посідали специфічне місце в системі суспільних відносин, зокрема єврейської національної меншини, створювалися єдиноподібні класи, економічною базою яких були суспільна власність на засоби виробництва. Автори зауважили, що «реальний шлях до «вирівнювання» пролягав через максимальну інтенсифікацію соціального зростання всіх, і в першу чергу раніше відсталих народів» [20].

Друга половина 1980-х–1990-ті рр. ознаменували фактографічний і тематичний прорив у дослідженні етнічних громад України, яке опинилося в центрі уваги історичної науки та суміжних дисциплін. В суспільствознавстві відродилося поняття «етнічна (національна) меншина». Юдаїка взагалі стала надзвичайно популярним напрямком досліджень [21].

Роботи, що розкривають культурно-освітні аспекти розвитку національних меншин УСРР в умовах коренізації, становлять найбільшу частину сучасної вітчизняної історіографії проблематики. Хоча тематично дослідження наслідували радянську історіографію, зовсім іншими стали концептуальні підходи і, як наслідок, оцінки діяльності урядових структур. Це стосується національно-культурної політики загалом, мотивів її запровадження та стратегічного призначення стосовно національних меншин зокрема. Загальний висновок полягає в тому, що коренізація освітньої системи становила одну з вагомих складових національно-культурної практики більшовиків, вона була частиною процесу «радянзації національних меншин» і стала національною формою створення «радянської системи освіти і культури», що передбачала ліквідацію дореволюційної системи освіти, традиційного виховання, атеїзацію навчального процесу, жорсткий партійний контроль над навчальним і виховним процесом.

Науковцями зазначається, зокрема, що наприкінці 1930-х рр. у середовищі практично всіх етнічних громад вийшов з ужитку традиційний костюм, занепали народні промисли, стали тенденцією до стандартизації виявляла культура будівництва. Однак, сам механізм процесів етнокультурної стандартизації залишився практично не

розкритим. Праці, що звертались до нетрадиційних ракурсів дослідження процесів радянзації, залишались епізодичними. Серед них можна виокремити роботу Цві Гітельмана «Формирование еврейской культуры и самосознание в СССР: государство в качестве социального инженера» [22].

Отже, у вітчизняній історіографії в перше пострадянське десятиріччя оформилися два протилежні концептуальні підходи. Перший значною мірою наслідував концепції «перебудови»: науковці абстрагувалися від суперечностей, що приховувала в собі коренізація, «не помічали» її руйнівного впливу на низку складових традиційної народної культури. Інша концептуальна схема базувалась на ідейних засадах закордонної та еміграційної історичної думки, фокусувалась на суто негативних наслідках радянської доби в історії етнічних громад. Однак, процеси всесвітньої глобалізації поставили нові виклики перед етносами, які вимушені винаходити нові моделі етнічного відтворення в сучасному взаємозалежному світі.

Суттєвим доробком істориків за останні роки стала публікація окремих джерел і видання об'ємних збірок документів і матеріалів з історії національних меншин в Україні, в тому числі в «Українському історичному журналі» [23]. Серед публікацій періоду незалежності важливе місце посідають збірки «Національні відносини в Україні у ХХ ст.», «Національні процеси в Україні: історія і сучасність» [24]. Останнім часом збільшилося видання документальних збірок з історії єврейської національної меншини, серед них: «Єврейські політичні партії та рухи в Україні в кінці ХІХ – ХХ століття: Документи і матеріали», «Єврейское население на Николаевщине: Сборник документов и материалов» та інші [25]. Центр вивчення і публікації документів єврейської історії «Храни и помни» видав дуже змістовну збірку з добре впорядкованим допоміжним апаратом за редакцією Л. Килимника «Еврейский вопрос: поиски ответа: Документы 1919 – 1926 гг.» [26]. У цій книзі вміщені матеріали про нерадянський і антирадянський суспільно-політичний рух і культурне життя єврейської громади, її реакцію на діяльність радянської влади. В роботі аналізується питання про знищення основ єврейського общинного життя та збереження національної ідентичності євреїв України. Збірка включає 77 документів Російського державного архіву соціально-політичної історії, а також текстологічні та фактологічні коментарі, історичні довідки про партії, організації, діячів радянського руху та радянських функціонерів.

Повсякденне життя єврейського населення України відображено в автобіографічній трилогії Л. Копелева та романі «Зелменяне» М. Кульбака [27]. Автори показують трансформацію «єврейської вулиці» під впливом радянської дійсності.

Історіографія та джерела з історії етнічних меншин України у 20-х – першій половині 30-х рр. ХХ ст. найповніше проаналізовані в однойменній роботі професора Л. Якубової [28]. Узагальнення історії повсякденного життя етнічних меншин Радянської України у міжвоєнну добу було зроблено в монографії цієї ж авторки, яка дослідила більшовицькі методики радянзації національних меншин УСРР упродовж 1920–1930-х рр., окреслила втрати і здобутки на цьому шляху [29]. Хоча окремий параграф в роботі був присвячений єврейському містечку, саме дослідження розкривало єврейську проблематику лише як одну зі складових частин різноманітної етнічної структури суспільства України. Проблема єврейського містечка присвячені роботи авторів з різних країн: В. Горбаня, Е. Школьникової, М. Гейзера [30].

Отже, історіографія основ вирішення «єврейського питання» в міжвоєнний період не є різноманітною. Переважна більшість робіт за радянських часів хронологічно охоплює період 1920-х–початок 1930-х рр., коли ще відбувались дискусії у вузькому колі радянських єврейських інтелектуалів. З середини 1930-х рр. процес дослідження різко уповільнився, національні меншини взагалі та єврейська зокрема як об'єкт дослідження історичної думки на деякий період майже зникли з поля зору.

В подальшому в Радянській Україні за виключенням окремих робіт питання повсякденності єврейського населення практично не розроблялись. У 1960–80-ті рр. єврейство розглядали як складову історії радянського народу. І тільки на межі 1980-х – 1990-х рр. сформувався новий етап дослідження проблеми, який докорінно відрізняється від попереднього як постановкою підходів, так і її об'єктивним аналізом. Дослідження проблем юдаїки розпочалось наприкінці 1980-х рр. і продовжується досить плідно сучасними українськими вченими, хоча саме проблематика повсякденного життя євреїв у Радянській Україні в 1920–1930-х рр. ще чекає на своїх дослідників. Практично не дослідженою є реакція самого єврейського населення на процеси радянзації, зокрема залучення до промисловості та сільського господарства. До сьогодні не відома точна кількість загиблих євреїв під час голодомору 1932–1933 рр. Актуальними залишаються питання збереження етнопольного життя в національних єврейських районах Радянської України, реакція єврейського населення на посилення антисемітизму на межі 1920–1930-х рр., тобто питання повсякденного життя українських євреїв у міжвоєнний період мають свої наукові перспективи дослідження.

РЕЗЮМЕ

Стаття посвячена историографическому обзору советской и украинской отечественной научной литературы по истории повседневности еврейского населения Советской Украины в межвоенный период. В ней проанализированы публикации партийных деятелей, историков, демографов, социологов по национальной политике большевиков в общем и «еврейскому вопросу» в частности. В статье проанализированы публикации, посвященные так называемой местечковой проблеме, вопросам антисемитизма. Автором сделаны выводы о том, что отечественная историография по вопросам повседневной жизни евреев Советской Украины в межвоенный период в своем развитии прошла несколько этапов: 1920-е – начало 1930-х годов; с 1933 года – до середины 1980-х годов; со второй половины 1980-х годов – и до современности. Историография основ решения «еврейского вопроса» в межвоенный период не является разносторонней. Превалирующее большинство работ в советские времена хронологически охватывает период 1920-х–начало 1930-х годов, когда еще проходили дискуссии в узком кругу советских еврейских интеллектуалов. С середины 1930-х годов процесс исследования резко замедлился, национальные меньшинства вообще и еврейское в том числе как объект исследования исторической мысли на некоторый период почти исчезли с поля зрения. В дальнейшем в Советской Украине за исключением отдельных работ вопросы повседневности еврейского населения практически не разрабатывались. В 1960-80-е годы еврейство рассматривали как составляющую истории советского народа. И только на грани 1980-х–1990-х годов сформировался новый этап исследования проблемы, который коренным образом отличается от предыдущего как постановкой подходов, так и ее объективным анализом. Исследование проблем иудаики началось в конце 1980-х годов и продолжается достаточно результативно современными украинскими учеными, хотя именно проблематика повседневности евреев в Советской Украине в 1920–1930-е годы еще ждет своих исследователей.

Ключевые слова: евреи, УССР, историография, повседневность, коренизация, советизация, этнопольтика, национальные меньшинства, этнические общины, антисемитизм.

SUMMARY

The article is investigating historiographical picture of Soviet and Ukrainian Motherland scientific literature about each day history by Jews in Soviet Ukraine during interwar period.

Publications by party activists, historians, demographers, sociologists were analyzed about national politics by Bolsheviks and «Jewish Question». Publications about problems of shtetles and question of anti-Semitism were analyzed in this article. Author did results that Motherland' historiography about our problem has some periods: 1920-s–beginning of 1930-s years; from 1933 year – till the middle of 1980-s years; the second half of 1980-s years – till modern time. Historiography about decided of «Jewish Question» in interwar period is not so different. The biggest publications in Soviet times were in the period of 1920–1930-s years, because were discussions in this period by Soviet Jewish intellectuals. Till the middle of 1930-s years the process of investigation was slow. National minorities and Jews like object of investigation of historical thought were not analyzed. Questions of each day life of Jews were not investigated in Soviet Ukraine. In 1960–1980-s years Jews was investigated like a part of history of Soviet people. New period of investigating problem was formed in 1980 – 1990-s years. This period was different of another by methods and objective analyzing. Investigating of Judaica were beginning in the end of 1980-s. This investigation was done by modern Ukrainian scientists, but problem of each day life of Jews in Soviet Ukraine in 1920 – 1930-s years is waiting of there investigators.

Key words: Jews, USSR, historiography, each day life, corenization, sovetization, ethnopolitics, national minorities, ethnic cooperations, anti-Semitism.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Затонський В. Національна проблема на Україні / В. Затонський. – Харків, 1926; Затонський В. П. З питань національної політики на Україні / В. П. Затонський // Більшовик України. – 1933. – № 9–10. – С. 107–117; Затонський В. П. Нові перемоги ленінської національної політики / В. П. Затонський // Більшовик України. – 1933. – № 13–14. – С. 34–50; Затонський В. П. Національно-культурне будівництво і боротьба проти націоналізму. Доповідь та кінцеве слово на січневій сесії ВУАН / В. П. Затонський. – Харків, 1934; Косиор С. В. За ленинскую национальную политику / С. В. Косиор. – Харьков, 1930; Партія і село. Статті й промови за 1924 рік проводирів Комуністичної партії (більшовиків) України тт. Петровського, В. Чубаря, Д. Лебедя, Е. Квірінга. – Харків, 1925; Лебедь Д. З. Советская Украина и национальный вопрос за пять лет / Д. З. Лебедь. – Харьков, 1924; Постишев П. П. Національне питання в реконструктивний період / П. П. Постишев. – Харків, 1930; Постишев П. П. В боротьбі за ленінсько-сталінську національну політику партії: Збірник / П. П. Постишев. – К., 1935; Скрипник М. Нові лінії в національно-культурному будівництві / М. Скрипник. – Харків, 1930; Скрипник М. Зближення і злиття націй за доби соціалізму (Доповідь на Комісії національного питання при ВУАН, 23 лютого 1931 р.) / М. Скрипник // Більшовик України. – 1931. – №8. – С. 13 – 37; Скрипник М. О. Права та стан національних меншостей на Україні / М. Скрипник // Статті й промови з національного питання. – К., 1974. – С. 96 – 100; Скрипник М. О. Національна політика (щодо) малих народів // Вибрані твори. – К., 1991. – С. 148 – 156; Черлюнчакевич Н. К изучению национального состава УССР / Н. Черлюнчакевич // Коммунист. – 1926. – 2 апреля; Черлюнчакевич Н. А. Национальный состав Советской Украины: Объяснительная записка к этнографической карте УССР / Н. А. Черлюнчакевич. – Харьков, 1925; Черлюнчакевич Н. Національні меншості на Україні // Н. Черлюнчакевич // Більшовик України. – 1926. – № 4–5. – С. 106–112 та інші.
2. Буценко А. В справі національних меншостей / А. Буценко // Вісті ВУЦВК. – 1927. – 8 січня; Буценко А. Господарське і культурне будівництво серед нацменшостей УСРР / А. Буценко // Радянська Україна. – 1928. – № 10–11. – С. 28–34; Буценко А.

- Національні меншості України / А. Буценко // Більшовик України. – 1928. – № 12. – С. 67–73; Буценко А. І. Радянське будівництво серед нацменшостей УСРР / А. Буценко. – Харків, 1928; Василенко М. Очередные задачи перевыборов советов среди нацменьшинств / М. Василенко. – Харьков, 1930; Василенко М. Один из многих: К пятилетию Мархлевского польского района / М. Василенко // Революция и национальности. – 1930. – № 4–5. – С. 38–47; Гафтель І. Результати виборчої кампанії в німецьких сільрадах / І. Гафтель // Радянська Україна. – 1929. – № 3–4. – С. 21–26; Гафтель І. Попередні висновки по перевиборах в німецьких сільських радах України (лютий 1929 р.) / І. Гафтель // Німці в Україні. 20–30-і рр. ХХ ст. (збірник документів державних архівів України. – К., 1994. – С. 130–136; Гітлянський А. Обслуговування нацменшостей в Барському районі / А. Гітлянський // Радянська Україна. – 1931. – № 3–4. – С. 75–76; Гітлянський А. С. Вибори до рад серед нацменшостей / А. С. Гітлянський // Радянська Україна. – 1934. – № 11. – С. 13–18; Глинський А. Досягнення і хиби в роботі серед національних меншостей / А. Глинський. – Харків, 1931; Глинский А. Б. Национальные меньшинства на Украине / А. Б. Глинский. – Харьков, 1931; Кантор Я. Что сделано для обслуживания национальных меньшинств / Я. Кантор // Коммунист. – 1926. – 6 февраля; Кантор Я. Еврейское землеустройство на Украине / Я. Кантор. – М., 1929; Кантор Я. Национальное строительство среди евреев в СССР / Я. Кантор. – М., 1934; Мац Д. Світло і тіні в роботі серед нацменшостей / Д. Мац // Радянська Україна. – 1929. – № 9–10; Мац Д. На высоком подъеме: О работе среди национальных меньшинств Украины / Д. Мац // Революция и национальности. – 1935. – № 6(64). – С. 56–63; Мац Д., Гітлянський А. Трудящі нацменшості України до Надзвичайного IV з'їзду Рад УРСР / Д. Мац, А. Гітлянський // Радянська Україна. – 1937. – № 1. – С. 69 – 72; Ялі С. Про роботу серед греків України / С. Ялі (В зв'язку з 150-ми роковинами переселення греків з Криму на Озівське узбережжя) / С. Ялі // Краєзнавство. – 1928. – Ч. 6–10. – С. 57 –68; Ялі С. Греки в УСРР / С. Ялі. – Харків, 1931 та інші.
3. Мац Д. Єврейське містечко тепер (За попередніми даними вибіркового обстеження) / Д. Мац // Вісті ВУЦВК. – 1932. – 12 серпня.
 4. ІР НБУВ. № 297. Боровий С. Я. Нариси з історії єврейської книги на Україні. Ч. 1. Автограф. Машинопис. 1925 р. – 11 арк.; № 298. Боровий С. Я. Нариси з історії єврейської книги на Україні. Ч. II. Автограф. Рукопис. 1926 р. – 15 арк.
 5. ІР НБУВ. №1058. Дмитрук Н. До вивчення нацменшостей Волині. Машинопис. – 18 арк.
 6. Бурменко-Ортенберг Д. Антисемітизм – зброя наших ворогів / Д. Бурменко-Ортенберг. – Харків, 1927.
 7. Там само. – С. 45.
 8. Канцелярський П. Советская власть и еврейское население в СССР / П. Канцелярський. – Днепропетровск, 1929.
 9. Там само. – С. 31.
 10. Ларин Ю. Евреи и антисемитизм в СССР / Ю. Ларин. – М. –Л., 1929.
 11. Якубова Л. Д. Повсякденне життя етнічних меншин Радянської України у міжвоєнну добу / Л. Д. Якубова. – К., 2011. – С. 10–11.
 12. Гіршфельд А. Міграційні процеси України (в світлі перепису 1926 р.) / А. Гіршфельд. – Харків, 1930.
 13. Зінгер Л. Еврейское население СССР / Л. Зінгер. – Л., 1927; Еврейское население в Советском Союзе. Статистико-экономический обзор. – М. –Л., 1932; Национальный состав пролетариата в СССР / Под ред. С. Диманштейна. – М., 1934.

14. Вейцблит И. Деражня. Современное еврейское местечко / И. Вейцблит. – М.–Л., 1929; Вейцблит И. Вегн алтн ун найем штетл / И. Вейцблит. – Москва; Харьков; Минск: Централер фар лаг фар ди фелкер фун ФССР, 1932; Кипер М. Еврейское местечко Украины. – Харьков, 1930.
15. Кантор Я. Национальное строительство среди евреев в СССР / Я. Кантор. – М., 1934.
16. Вейцблит І. Рух єврейської людності на Україні періоду 1897 – 1926 років / І. Вейцблит / Інститут єврейської культури при Всеукраїнській Академії Наук, соціально-економічна секція. – Кременчук, 1930.
17. Наулко В.І. Етнічний склад населення Української РСР. Статистико-картографічне дослідження / В. І. Наулко. – К., 1965; Наулко В. И. Развитие межэтнических связей на Украине (Историко-этнографический очерк) / В. И. Наулко. – К., 1975; Иванова Ю. В. Особенности формирования хозяйственного комплекса многонационального района Приазовья / Ю. В. Иванова // Культурно-бытовые процессы на юге Украины. – М., 1979.
18. Вовк В.П. Культурно-просветительная работа среди национальных меньшинств Украины в годы восстановительного периода (1921–1925 гг.) / В. П. Вовк, В. И. Яненко // Вопросы общественных наук. – 1974. – Вып. 19. – С. 91–101.
19. Социально-культурный облик советских наций (По материалам этносоциологического исследования). – М., 1986.
20. Там само. – С. 54.
21. Див., наприклад: Финберг Л. Иудаика в Украине. Год 1994 / Л. Финберг // Єврейська історія та культура в Україні. Матеріали конференції. Київ. 8–9 грудня 1994 р. – К., 1995.
22. Гительман Ц. Формирование еврейской культуры и самосознание в СССР: государство в качестве социального інженера / Ц. Гительман // Советская этнография. – 1991. – № 1. – С. 33–43.
23. До історії міжнаціональних процесів на Україні: Документи та матеріали // Укр. іст. журнал. – 1990. – № 6. – С. 109–118; № 8. – С. 87–103; № 10. – С. 130–142; № 11. – С. 107–118; 1991. – № 1. – С. 99–112; №2. – С. 89–102; 1992. – № 12. – С. 91–106.
24. Національні відносини в Україні у ХХ ст. Збірник документів і матеріалів / Панчук М. І., Гошуляк І. Л., Діброва С. С. – К., 1994; Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2-х част. / Упоряд. І. О. Кресіна (керівник). – К., 1997 та інші.
25. Єврейські політичні партії та рухи в Україні в кінці ХІХ – ХХ століття: Документи і матеріали. – К., 2002; Еврейское население на Николаевщине: Сборник документов и материалов. В 2 т. / Л. Л. Левченко и др. (сост.); Государственный архив Николаевской обл., Николаевское общество еврейской культуры. – Николаев, 2004 та інші.
26. Еврейский вопрос: поиски ответа: Документы 1919 – 1926 гг. – Вып. 1 / Центр изучения и публикации документов еврейской истории «Храни и помни»; Под общ. ред. В. Ю. Васильева. – Винница, 2003.
27. Копелев Л. И сотворил себе кумира / Л. Копелев. – Харьков, 2010; Копелев Л. Хранить вечно. В 2 кн. / Л. Копелев – Харьков, 2010; Кульбак М. Зелменяне / М. Кульбак. – М., 2008.
28. Якубова Л. Д. Етнічні меншини УСРР у 20-і–першій половині 30-х років ХХ ст.: історіографія та джерела дослідження / Л. Д. Якубова. – К., 2006.
29. Якубова Л. Д. Повсякденне життя етнічних меншин Радянської України у міжвоєнну добу / Л. Д. Якубова. – К., 2011.
30. Горбань В. Проблема єврейського містечка в радянській Україні 20-х рр. / В. Горбань // Єврейська історія та культура в Україні. Матеріали конференції. – К., 1994. – С. 42–43; Школьникова Э. Трансформация еврейского местечка в СССР в

1930-е годы (по материалам Государственного Архива Российской Федерации и еврейской прессы на идиш и русском) / Э. Школьников. Общество «Еврейское наследие» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://jhistory.nfurman.com/lessons9/1930.htm>; Гейзер М. Майн штэтэтэлэ Бэлц... [Электронный ресурс]. – Режим доступа: newswe.com/index.php?go=Pages&in=vi...

Надійшла до редакції 3.11.2014 р.

ББК 63.216(4Укр)

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВІ АКТОВІ МАТЕРІАЛИ МАРІУПОЛЬСЬКОГО ГРЕЦЬКОГО СУДУ ЯК ІНФОРМАТИВНІ ДЖЕРЕЛА З ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ ГРЕКІВ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я

С. С. Арабаджи

АНОТАЦІЯ

У статті визначені складові формуляру публічно-правових актових джерел Маріупольського грецького суду. Розглянуті їхні інформативні можливості у вивченні повсякденного життя грецького населення Північного Приазов'я. Встановлені проблеми, що турбували греків у буденному житті.

Ключові слова: джерело, публічно-правові акти, Маріупольський грецький суд, повсякденне життя, греки Північного Приазов'я.

Звернення до повсякденності – це перехід від аналізу абстрактних процесів і структур до висвітлення ситуації, що дає можливість по-новому розглянути соціальні та культурні процеси в середовищі грецького населення. Дослідження повсякденності дозволяє переглянути традиційні схеми, стереотипи, що стосуються історії греків Північного Приазов'я. Наразі об'єктивне відтворення історії грецької спільноти Північного Приазов'я можливе лише за умови виявлення та критичного опрацювання всієї сукупності джерел.

Велике значення для дослідження повсякденного життя грецького населення мають публічно-правові актові джерела, що дозволяють виявити побутові та суспільні проблеми щоденного життя греків, з'ясувати, що робило населення для їх вирішення, а також віддзеркалюють ставлення суспільства до важливих подій та явищ. Їх вивчення сприятиме введенню до наукового обігу невідомих до цього часу історичних фактів, аналіз відображеної в джерелах інформації, сприятиме більш повному розкриттю перебігу повсякденного буття греків, що становить науковий інтерес і свідчить про актуальність і практичну значимість теми.

Пошук джерел і вивчення історії греків триває вже майже два сторіччя, але саме сучасна історіографія проблеми характеризується найбільш ґрунтовними науковими дослідженнями з питань історії греків, що обумовлено глибокими соціально-політичними змінами в українському суспільстві, які сприяли розгортанню регіональних досліджень та пошуків вивчення історії різних етносів. Дослідження історії греків проводяться у декількох напрямках, головними з яких є розробка питань соціально-економічного, господарського та культурного розвитку. Окрему увагу науковці приділяють питанням пошуку та аналізу джерел з цієї теми.